

Ontcijferen van censuur in vertalingen: reflecties over toekomstig onderzoek

Guillermo Sanz Gallego

Er heeft altijd een zekere obsessie bestaan vanuit machtsposities om de toegang tot informatie en kennis te controleren. Dit is, los van ideologieën, een van de zaken die onze moderne maatschappij geërfd heeft van het Romeinse Rijk of van de Spaanse Inquisitie. De term ‘censuur’ wordt meestal toegepast op praktijken uitgeoefend door dictatoriale regimes. Men kan tegenwoordig landen rangschikken volgens het niveau van vrijheid van meningsuiting in de media, en die informatie vindt men op de World Press Freedom Index. Volgens de gegevens die daar gepubliceerd zijn voor 2013 is Finland het meest vrije land ter wereld voor journalisten, gevolgd door Nederland. België komt op de 21ste plaats. Het is bijzonder verrassend hoe twee zogenaamde belastingparadijzen binnen de top vijf van de transparantie zitten: Luxemburg en Andorra. Dat enkele landen laag scoren is zeker te verwachten als men de berichten in de media volgt. Voorbeelden daarvan zijn Venezuela (117), Afghanistan (128), Marokko (136), Congo (142), Rusland (148), Iraq (150), Mexico (153), Egypte (158), Yemen (169), Cuba (171), China (173), Iran (174), en Noord Korea (178).

De toepassing van censuur is in de loop der tijd geëvolueerd. De zaken die oorspronkelijk gecontroleerd en gecensureerd werden in de middeleeuwen hadden voornamelijk te maken met godsdienst. Daarna werden daaraan ook verwijzingen naar ongepaste taal en gedrag toegevoegd, taboetaal in het algemeen en seksuele referenties in het bijzonder. In een latere fase werd er rekening gehouden met politiek en ideologie. In die laatste categorie vindt men voorbeelden uit de 20ste eeuw, zoals de fascistische regimes van Hitler, Franco en Mussolini, of het communisme in Rusland. Alle werken die gepubliceerd werden onder deze regeringen moesten het fiat krijgen van de autoriteiten. Dat impliceerde vaak een moeizaam en lang parcours vanaf de aanvraag van de uitgever tot de beoordeling door de censor. Dat gold ook voor vertalingen en de rol van de vertaler kwam daardoor in het vizier. De vertaler was niet alleen een bemiddelaar tussen zender en ontvanger, maar hij/zij werd ook regelmatig beïnvloed door de uitgever en/of de autoriteiten. Soms beseftte een uitgever maar al te goed dat een werk niet de oorspronkelijke expliciete taal of politieke discours mocht weergeven; soms waren de autoriteiten diegenen die aanpassingen vroegen: dit is gemakkelijk te achterhalen en te bewijzen aan de hand van censuurdossiers.

Maar in enkele gevallen speelde dezelfde persoon tegelijkertijd twee verschillende rollen (bv. uitgever en vertaler) en dan is het veel moeilijker om intentieverklaringen van censuur of – nog moeilijker te bewijzen – zelfcensuur te vinden. In die gevallen wordt er meestal een beroep gedaan op tekstvergelijking van origineel en vertaling. De onderzoeker begint dan een zoektocht in corpora-analyse voor gevallen van, wat men in Translation Studies verstaat onder ‘selective appropriation of textual material’ (Baker 2006: 71-77), of, met andere woorden, weglatingen, toevoegingen, en, zelfs, omzettingen. Bewijzen van manipulatie, dus. Zulke studies zijn wel aan beperkingen onderhevig. Een vergelijking van corpora kan overtuigend materiaal aanleveren om te bewijzen dat er effectief verschillen bestaan tussen de originele tekst en de vertaling. Toch moet men beseffen dat de resultaten soms subjectief gekleurd kunnen zijn, aangezien er gevallen tevoorschijn kunnen komen die niet noodzakelijk te maken hebben met censuur, maar ook met misvertaling, of misreading. Hoe kan men concluderen dat een verschil tussen originele tekst en vertaling veroorzaakt werd door de intentie van een vertaler of door een bevel van de autoriteiten of de uitgever?

Het bestuderen van censuur bij vertalingen zijn een trend geworden, waar regelmatig aandacht aan wordt besteed in internationale congressen en speciale edities van gespecialiseerde tijdschriften. Veel van deze werken houden rekening met wat er in archieven gevonden kan worden, meestal censuurdossiers, die in Spanje geraadpleegd kunnen worden in het Archivo General de Alcalá de Henares, Madrid. Hier vindt men veel informatie, zoals: 1) de aanvraag van de uitgever, met zijn persoonlijke gegevens, het aantal exemplaren die oorspronkelijk gecommmercialiseerd zouden worden, en de prijs ervan; 2) het antwoord van de instanties met de naam van de lezer (of lezers) die het werk evalueerde(n); en 3) het verslag van de lezer, altijd uitvoerig, met veel opmerkingen, en, uiteindelijk, een besluit: soms positief, soms negatief, soms intrigerend genoeg om de uitgeverijen vrijheid te geven om te kiezen. Dit was bijzonder riskant, want in die gevallen kon de uitgever het werk publiceren en zich daarna geconfronteerd zien met het uit de roulatie nemen van het werk, wat ernstige economische consequenties met zich mee bracht. De publicatie van Joyce ‘s *Ulysses* in Spanje was een van de gevallen waar de autoriteiten niet expliciet waren in hun oordeel (Lázaro 2001).

Onderzoekers op zoek naar bewijzen van censuur zouden zich het best niet toespitsen op vergelijkend onderzoek van originele tekst en vertaling, maar eerder hun onderzoek richten op paratekstuele elementen en genetisch onderzoek. Hier kan men soms het nodige materiaal terugvinden: een intentieverklaring van een of meerdere partijen betrokken bij het auteurschap van het werk: de auteur, de vertaler en de uitgever. Parateksten bevatten vaak essentiële informatie over de manier waarop het werk geschreven, vertaald en uitgegeven werd, en ze zijn in feite een soort bindend contract tussen al de betrokken partijen. Aldus Genette, kan die informatie zich bevinden in een voorwoord, een epiloog, in voetnoten en zelfs in interviews (1997). Sindsdien zijn er veel ontwikkelingen gekomen dankzij studies die gericht zijn op paratexten van vertalingen in tijden van censuur (Watts 2000, den Hollander 2003, Perovic 2010). Het is vanzelfsprekend

dat de onderzoeker met de nodige zorg al deze elementen moet bestuderen. De analyse van deze elementen moet uitgevoerd worden met respect voor bepaalde bijzonderheden, zoals de verschillende edities van een boek. Het is niet verantwoord om het voorwoord van een eerste editie in de oorspronkelijke taal te vergelijken met de tweede editie van de vertaling of omgekeerd.

Hoe wordt censuur toegepast in onze moderne maatschappij? De beperking van toegang tot bepaalde internetsites en tv-zenders in landen zoals Cuba, China, Noord-Korea, Marokko, Rusland of het Midden-Oosten is tegenwoordig ook een vorm van censuur. Maar dat is niet alles en men moet niet zo naïef zijn om te denken dat censuur slechts voorkomt in landen waar democratische parameters niet gegarandeerd zijn. De manier waarop informatie gepresenteerd wordt kan gebruikt worden om bepaalde zaken te verbergen en/of manipuleren, zoals Grijelmo heeft kunnen bewijzen in een pas gepubliceerde uitvoerige studie (2012). Hoofdzakelijk verwijst de auteur naar gevallen van weglatingen, juxtapositie, bedekte toespelingen, aansporingen, eufemismen en de invloed van context in de interpretatie van nieuwsberichten.

Ook de *agenda-setting* – een concept dat voor het eerst vermeld werd door McCombs & Shaw (1972) – van media, regeringen en instellingen is ook een actuele vorm van censuur in de Westerse wereld. Met *agenda-setting* doelt men op de criteria die gelden om informatie te selecteren voor publicatie of verspreiding, met andere woorden: wat aangeboden wordt, in welke volgorde, met hoeveel uitleg, volgens welke bron(en), enzovoort. Op dat vlak zijn vertalingen cruciaal, want in een maatschappij met een overvloed aan informatie is wat geïmporteerd wordt uit andere landen, vanuit een imagologische standpunt, bepalend om een identiteit te vormen. Censuur verschijnt in Westerse landen als er zaken niet vertaald worden ondanks hun potentiële kracht om het beeld van een identiteit te nuanceren en/of, zelfs, radicaal te veranderen. Net zoals bij tekstvergelijking is deze vorm van censuur moeilijk te bewijzen, want censuur impliceert altijd een intentie of bevel, en zolang die niet opduiken, kan men censuur niet aantonen.

Er zijn dus nog veel uitdagingen voor de onderzoekers. Bewijzen dat het over gevallen van censuur en zelfcensuur gaat, is altijd moeilijk, want de conclusies die tellen in academisch onderzoek zijn gebaseerd op feiten en empirische analyse. Dat is niet altijd van toepassing bij taalgerichte studies, waar er soms besluiten geformuleerd worden op basis van hermeneutiek. Het gebruik van paratekstuele elementen om deze raadsels te ontcijferen is daardoor aangewezen, zelfs meer dan de meest rigoureuze vergelijking van corpora. De grootste uitdaging kan erin bestaan zulke parateksten op het spoor te komen. Een mogelijke piste kan een aanpassing van de onderzoeksmethode impliceren: in plaats van het zoeken, het creëren van die parateksten door middel van interviews en enquêtes. Daar zal de onderzoeker het bewijs vinden – of, beter gezegd, tot stand brengen – om zijn/haar academisch onderzoek van het nodige bewijsmateriaal te voorzien.

REFERENTIES

BAKER, M. (2006). *Translation and Conflict*. New York: Routledge.

DEN HOLLANDER, A. (2003). 'Forbidden Bibles. Paratext and the Index Librorum Prohibitorum'. *Paratext and Megatext as Channels of Jewish and Christian Traditions: The Textual Markers of Contextualization*. U. B. S. A.A. den Hollander, W.F. Smelik. Leiden, Brill.

GENETTE, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.

GRIJELMO, Á. (2012). *La información del silencio: Cómo se miente contando hechos verdaderos*. Madrid: Taurus

LÁZARO, A. (2001). 'James Joyce's Encounters with Spanish Censorship, 1939–1966'. Thomas F. Staley ed. *Joyce Studies Annual 2001*. Austin: University of Texas Press. 38-54.

McCOMBS, M. E. & D. L. SHAW (1972). 'The Agenda-Setting Function of Mass Media'. In *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, No. 2 (Summer, 1972): 176-187.

PEROVIC, S. (2010). 'Mediating Print Culture: Censorship, Revolutionary Journalism and the Manifesto of Equals'. *Romanticism and Victorianism on the Net*, Vol. 57-58 (February-May 2010).

WATTS, R. (2000). 'Translating Culture: Reading the Paratexts to Aimé Césaire's *Cahier d'un retour au pays natal*'. *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, Vol. 13, No. 2: 29-45.